

DŽEVAD ŠOŠIĆ
Fakultet islamskih nauka Univerziteta u Sarajevu

NAUKA O ARGUMENTACIJI QIRĀ'ĀTA (حجة القراءات)

Sažetak

U sklopu tumačenja Kur'ana nastala je i razvijala se zasebna kur'anska disciplina koja se bavi analizom, eksplanacijom i argumentacijom *qirā'ata*. Pitanje *qirā'ata* bilo je oduvijek u žiži interesovanja arapskih jezikoslovaca kako u svrhu razumijevanja tog kur'anskog fenomena tako i u svrhu razvoja lingvističkih teorija, budući da su *qirā'āti* važili kao glavni izvor argumentacije kod ustanovljavanja normi arapske gramatike i stilistike. Ovaj rad nudi kratak presjek povijesnog razvoja nauke o argumentaciji *qirā'ata* od ranih tefsirskih doticaja s tom tematikom, preko nastanka prvih zasebnih djela iz te oblasti pa sve do savremenih specijalističkih studija i istraživačkih radova.

Ključne riječi: qirā'āt, argumentacija, tafsīr, mutawātir, šādd.

Uvod

U okviru tumačenja kur'anskog teksta od vremena njegovog objavljivanja pa sve do naših dana nastajale su i razvijale se brojne tefsirske discipline. Neke su se bavile historijskim, neke pravnim, neke društvenim kontekstom Objave, ali najviše interesovanja privlačile su lingvističke discipline, poput gramatike, morfologije, sintakse, semantike itd., budući da razumijevanje kur'anske poruke počiva, prije svega, na razumijevanju jezika i stila Kur'ana, tako da je svaka rečenica, sintagma ili riječ bila predmet detaljne jezičke analize koja je trebala da otkrije „željeno“ značenje i intenciju Božijeg govora. S obzirom na prisustvo višeslojnosti u značenju kur'anskih riječi i izraza, zatim bogatstvo morfoloških oblika te upotrebu različitih gramatičkih konstrukcija, nije bilo moguće doći do jednog tumačenja, a da se pri tome ne otvori mogućnost drugog tumačenja. U tome se posebno i ogleda nadnaravnost Kur'ana. Njegov govor, jezik i stil bili su i ostat će vrelo duhovne inspiracije i predmet naučnog interesovanja do Sudnjeg dana. Pošto su *qirā'āti*, kao različiti fonetski, morfološki i sintaksički vidovi čitanja kur'anskog teksta, sastavni dio Kur'ana, sasvim je prirodno da su i oni bili predmet lingvističkih analiza i tumačenja pa, sukladno tome, i razlog nastanka zasebne discipline koja se naziva „ḥuḡḡat al-qirā'āt“ (حجة القراءات) – nauka o lingvističkoj argumentaciji

qirā'ata.¹ Za tu disciplinu upotrebljavaju se još i nazivi: „wuḡūh al-qirā'āt“ (وجوه القراءات), „ma'ānī al-qirā'āt“ (معاني القراءات), „i'rāb al-qirā'āt“ (إعراب القراءات) i „ilāl al-qirā'āt“ (علل القراءات). Glavni zadatak spomenute nauke jeste otkriti jezičku pozadinu bilo koje kiraetske varijante te njezinu funkciju i značenje u kur'anskoj rečenici.

Početak lingvističkih tumačenja *qirā'ata*

Aktivnosti oko tumačenja *qirā'ata* počinju još s generacijom ashaba, r. a. Oni su imali svoja viđenja u vezi sa značenjem pojedinih kiraetskih varijanti i ta viđenja su nam, uglavnom, prenesena u sklopu tradicionalnih tefsira, zatim djela iz oblasti kur'anskih nauka. Najviše kiraetskih tumačenja dolazi nam od Ibn 'Abbāsa, r. a., koji se u brojnim evidentiranim predajama nije zadovoljavao samo prenošenjem *qirā'ata* od Poslanika, s. a. v. s., već je ulazio i u razviđanje njihove jezičke naravi. Naprimjer, Ibn 'Abbās je čitao riječ وَكُنْ بِه u 285. ajetu sure al-Baqara: كُلَّ آمَنَ بِاللَّهِ وَمَلَائِكَتِهِ وَكُنْ بِه وَرُسُلِهِ – *Svaki vjeruje u Allaha, i meleke Njegove, i knjige Njegove, i poslanike Njegove* – u jednini وَكِتَابِهِ. Kada je upitan zašto čita na taj način, odgovorio je: „*Kitāb* je brojniji od *kutub* jer upućuje na vrstu, kao što se čuje u govoru: 'Mnogi je dirhem i dinar kod ljudi'“ (كَثُرَ الدِّرْهَمُ وَالْدِّنَارُ فِي أَيْدِي النَّاسِ).²

U dosta slučajeva Ibn 'Abbās i drugi komentatori Kur'ana među ashabama vršili su argumentaciju jednog *qirā'ata* drugim *qirā'atom* koji je jednoglasno prihvaćen kod svih *qārīja*. Tako je, npr., Ibn 'Abbās čitao rečenicu فَلَمَّا تَبَيَّنَ لَهُ قَالَ أَعْلَمُ أَنَّ اللَّهَ عَلَىٰ كُلِّ شَيْءٍ قَدِيرٌ u 259. ajetu sure al-Baqara: I kad njemu bi jasno, on povika: „Ja znam da Allah sve može!“ – s nestalnim hamzatom قَالَ أَعْلَمُ, čime rečenica dobija značenje imperativa: „Znaj da Allah sve može!“ – što je prokomentirao riječima: „Da li je on (Uzejr) vrjedniji od Ibrāhīma, a. s., kada mu je kazano: وَأَعْلَمُ أَنَّ اللَّهَ عَزِيزٌ حَكِيمٌ – „Znaj da je Allah silan i mudar!“³

Interesantno je kako su 'Abdullāh b. Mas'ūd i Ibn 'Abbās objasnili svoje opredjeljenje za *qirā'at* فَلَمَّا تَبَيَّنَ لَهُ u 102. ajetu sure al-Isrā': قَالَ لَقَدْ عَلِمْتُ مَا أُنْزِلَ – *pa je odgovorio* (Mūsā, a. s., faraonu): „Ti znaš da ovo nije dao niko drugi nego Gospodar nebesa i Zemlje, kao oči-

1 O značenju spomenutih termina vidi: Al-Azharī, Abū Maṣṣūr Muḥammad, *Tahqīb al-luḡah*, Dār al-ma'rifa, Bayrūt, 1422. h. g., 4/3842.

2 Vidi: Al-Azharī, Abū Maṣṣūr Muḥammad, *Ma'ānī al-qirā'āt*, Dār al-kutub al-'ilmiyya, Bayrūt, 1999, str. 93.

3 Vidi: Ibn Zangāla, Abū Zur'a 'Abdurrahmān, *Ḥuḡḡat al-qirā'āt*, Dār ar-risāla, Bayrūt, 1997, str. 144.

gledna znamenja“. Prenosi se da su njih dvojica, pošto su čuli da Alija, r. a., čita glagol عَلِمْتُ s *ḍammom*, prokomentirali *qirā'at* s *fathom* عَلِمْتُ riječima: „Uzvišeni Allah je kazao: وَجَدُوا بِهَا وَاسْتَفْتَنَاهَا أَنْفُسُهُمْ ظُلْمًا وَعُلُوًّا – *I oni ih (doka-ze), nepravedni i oholi, porekoše, ali su u sebi vjerovali da su istiniti*, čime se potvrđuje da je faraon bio ubijeden u istinitost dokaza, ali ih je oholo poricao, zbog čega mu je Mūsā, a. s., kazao: „*Ti znaš...*“⁴

Lijep primjer objašnjenja dvaju *qirā'ata* evidentiran je od Qatāde koji je, komentirajući 15. ajet sure al-Ḥiğr: لَقَالُوا إِنَّمَا سُكِّرَتْ أَبْصَارُنَا بَلْ نَحْنُ قَوْمٌ مَسْحُورُونَ – *opet bi oni, zacijelo, rekli: „Samo nam se pričinjava, mi smo ljudi opčinjeni!“* – kazao: „Ko je čitao سَكَّرْتُ s *tašdīdom*, opredijelio se za značenje ‘*oči su nam zatvorene*’, a ko je čitao bez *tašdīda*, opredijelio se za značenje ‘*oči su nam opčinjene*’. Takva usklađenost dvaju *qirā'ata* je fascinantna!“⁵

Navedeni i drugi primjeri uvršteni u tradicionalna djela iz tefsira i kur'anskih nauka govore da je argumentacija *qirā'ata* išla u korak sa samim objavljivanjem Kur'ana, ali takve predaje od ašhaba, kasnije i tabi'ina, nisu bile sistematizirane prema nekom zadanom konceptu ili redosljedu. Već u drugom stoljeću po Hidžri nalazimo mnogo veći obim jezičkih analiza i tumačenja *qirā'ata*. Među poznatijim učenjacima koji su dali svoj doprinos razumijevanju fonetskog, morfološkog i sintaksičkog aspekta *qirā'ata* svakako treba spomenuti Abū 'Amra b. al-'Alā'a al-Bašrīja, predvodnika basranske lingvističke škole i jednog od imama sedam *qirā'ata*. Posebno su dragocjeni njegovi osvrti na kiraetske varijante koje je on izabrao i prakticirao. Naprimjer, u 25. ajetu sure Nūḥ: مِمَّا خَطَبَاتِهِمْ أُغْرِقُوا – *Zbog svojih grijeha su potopljeni* – riječ خَطَبَاتِهِمْ čita se na dva *qirā'ata*: prvi s *alifom* poslije *hamzata* i *kasrom* na harfu tā, kao pravilni oblik množine ženskog roda, a drugi na oblik فَعَالَى, nepravilni oblik množine خَطَبَاتُهُمْ. Abū 'Amr se opredijelio za ovaj drugi *qirā'at*, argumentirajući to sljedećim riječima: „Narod je činio grijehe hiljadu godina, to se ne može opisati pravilnim, već nepravilnim oblikom množine.“ Navedeno objašnjenje upućuje da je Abū 'Amr smatrao kako pravilna množina ženskog roda znači nekolicinu nečega, dok nepravilna množina označava mnoštvo.⁶

Osvrnimo se i na jedan primjer argumentacije *qirā'ata* koju Abū Ḥayyān u svome tefsiru *al-Baḥr al-muḥīṭ* pripisuje al-Kisā'iju, imamu u *qirā'atima* i predvodniku kufanske lingvističke škole. U 23. ajetu sure al-Mursalāt: فَفَعَّرْنَا

4 Vidi: Ibn Ḥālawayh, Abū 'Abdullāh al-Ḥusayn, *I'rāb al-qirā'āt as-sab' wa 'ilaluhā*, Maktaba al-Ḥangī, al-Qāhira, 1992, str. 222.

5 As-Suyūṭī, Ḡalāluddīn, *al-Itqān fī 'ulūm al-Qur'ān*, al-Hay'a al-miṣriyya al-'amma li al-kitāb, al-Qāhira, 1974, 4/222.

6 Vidi: Ibn Ḥālawayh, *I'rāb al-qirā'āt as-sab' wa 'ilaluhā*, str. 463.

فَقَدَرْنَا – Takva je naša moć; a kako smo Mi samo moćni! – riječ فَقَدَرْنَا čita se sa *tašdīdom* na *dālu* i bez *tašdīda*. Upitan zbog čega je izabrao *qirā'at* s *tašdīdom*, kada particip aktivni الْقَادِرُونَ nije izveden iz glagola s *tašdīdom*, odgovorio je: “Ovaj ajet je u rangu ajeta iz sure at-Ṭāriq, gdje Allah, dž. š., kaže: فَمَهْلِ الْكَافِرِينَ, a zatim kaže: أَمْهَلُهُمْ رُيُودًا, a nije kazao: مَهْلُهُمْ, tako da je omogućeno spajanje dviju dijalekatskih varijanti.⁷

Naučno bavljenje jezičkom analizom i tumačenjem *qirā'ata* prošlo je kroz nekoliko faza razvoja. U prvoj fazi *qirā'ati* su implicitno tretirani u tefsirskim i jezičkim djelima, u drugoj fazi *qirā'ati* postaju ciljani predmet izučavanja, u trećoj fazi bivaju tematizirani na stranicama analitičkih tradicionalnih tefsira, a u četvrtoj fazi postaju predmetom specijalističkih istraživanja, što je označeno kao period savremenog razvoja kiraetske nauke.

Implicitno bavljenje semantikom *qirā'ata*

U prvom stoljeću po Hidžri mišljenja ashaba i starijih tabi'ina o značenju određenih *qirā'ata* mogla su se tu i tamo pročitati u sklopu tefsirskih predaja. Prvi značajniji iskorak u razviđanju značenja *qirā'ata* dogodio se tokom drugog i trećeg stoljeća po Hidžri, kada su nastala prva djela posvećena tumačenju *qirā'ata*. Među djelima koja se spominju iz tog perioda su: *Fī wuğūh al-qirā'āt* autora Hārūna b. Mūsāa al-A'wara (umro 170. h. g.). O njemu Abū Ḥātim as-Siğistānī kaže: „Prvi koji se u Basri bavio jezičkim aspektima *qirā'ata* i koji je propitivao senede *šādd qirā'ata* bio je Hārūn b. Mūsā al-A'war, priznati *qārī* svoga vremena.“⁸ Zatim se spominje i djelo *Al-Ihtigāğ al-qurrā'* koje se pripisuje Abū al-'Abbāsu Muḥammadu b. Yazīdu al-Mubarradu (umro 285. h. g.).⁹ Nažalost, ništa nije doprlo do nas od tih rukopisa, ali su sačuvana djela velikana arapske lingvistike čiji tekstovi sadrže ciljano bavljenje *qirā'atima* i njihovim značenjima. Među najpoznatijim djelima jeste *Kitāb* od Sībawayha (umro 180. h. g.). U tom djelu nalazimo različita lingvistička objašnjenja, kako *mutawātir* tako i *šādd qirā'ata*. Naprimjer, u 52. ajetu sure al-Mu'minūn: وَإِنَّ هَذِهِ أُمَّتُكُمْ أُمَّةً وَاحِدَةً وَأَنَا رَبُّكُمْ فَاتَّقُون – Ova vaša vjera – jedina je prava vjera, a Ja sam Gospodar vaš, pa Me se pričuvajte! – Sībawayh kaže: „Pitao sam Ḥalīla o značenju *qirā'ata* s *fathom* وَأَنَّ هَذِهِ أُمَّتُكُمْ, pa mi reče: ‘To je *qirā'at* koji podrazumijeva izostavljanje *lāma*, kao

7 Isto, str. 482.

8 Ibn al-Ğazarī, Abul-Ḥayr Muḥammad, *Ġāyat an-nihāya fī ṭabaqāt al-qurrā'*, Dār al-kutub al-'ilmiyya, Bayrūt, 2006, 2/348.

9 Vidi: Al-Bağdādī, Ismā'īl b. Muḥammad, *Hadiyya al-'ārifīn – Asmā' al-mu'allifīn wa ātār al-muṣannifīn*, Wakāla al-ma'ārif al-ğalīla, Istanbul, 1951, 2/20.

da je kazano: *وَلَاِنَّ هَذِهِ اَمْتُكُمْ* – *I zato što je ova vaša vjera*“¹⁰. Drugi *qirā'at* koji se primjenjuje u citiranom ajetu jeste *qirā'at* s *kasrom* na *hamzatu*: *هَذِهِ* وَإِنَّ هَذِهِ – čime se dobija početna rečenica (الجملة الإنشائية)¹⁰.

U djelu *Ma'ānī al-Qur'ān* čiji je autor al-Farrā' (umro 207. h. g.) nalazimo izuzetnu posvećenost semantici *qirā'ata*. Naprimjer, objašnjenje *qirā'ata* 'Abdullāha b. Mas'ūda u 10. ajetu sure al-Munāfiqūn: *I od onoga čime vas Mi opskrbljujemo udjeljujte prije nego nekom od vas smrt dođe, pa da onda rekne: 'Gospodaru moj, da me još samo kratko vrijeme zadržiš, pa da milostinju udjeljujem i da dobar budem!'* – *فَأَصْدَقَ وَأَكْنُ مِنَ الصَّالِحِينَ* – Ibn Mas'ūd je glagol *وَأَكْنُ* čitao u akuzativu *وَأَكُونُ*. Želeći da ukaže na ispravnost tog *qirā'ata*, al-Farrā' ističe sljedeće: „Kada imaš upitnu rečenicu (إِسْتِفْهَام) i želiš da odgovoriš na tu rečenicu (جَوَاب) glagolom u konjunktivu (نَصْب) s veznikom *fa* (ف), tada i sljedeći glagol koji vezuješ stavi u konjunktiv, a možeš i u skraćeni način (جَزْم), što je također ispravno. Takav primjer je u ajetu: *لَوْلَا أَخْرَجْتَنِي إِلَىٰ أَجَلٍ قَرِيبٍ فَأَصْدَقَ وَأَكْنُ مِنَ الصَّالِحِينَ* – gdje glagol *وَأَكْنُ* čitaš sa *sukūnom* s obzirom na poziciju skraćenog načina u kojoj se nalazi glagol *فَأَصْدَقَ*, jer da je taj glagol došao poslije *wāwa*, bio bi u skraćenom načinu. Konjunktiv koristiš da formu zavisnog načina poslije veznika *fa* (فَأَصْدَقَ) prebaciš i na glagol koji vezuješ *wāwom*, kao što je u *qirā'atu* Ibn Mas'ūda *وَأَكُونُ*, a taj *qirā'at* je primjenjivao i jedan od sedmerice imama, što je, po mome mišljenju, korektno.”¹¹ Zatim, želeći da dodatno podrži *qirā'at* Ibn Mas'ūda *وَأَكُونُ*, kojeg primjenjuje i Abū 'Amr al-Bašri, al-Farrā' kaže: “Moguće da je *wāw* izostavljen u pravopisu budući da ga implicira sama rečenica, što je čest slučaj u mushafskom tekstu. Zar ne primjećuješ kako je u imenicama *الرَّحْمَنُ* i *سُلَيْمَنُ* ispušten *alif*, premda se u čitanju zadržava. Takav primjer imamo u ajetima *وَيَذُغُ الْإِنْسَانُ* i *سَنَدُغُ الرَّبَّانِيَّةِ* – gdje je prvotno bila namjera da se čita *wāw*,¹² što je argument za *qirā'at* *وَأَكُونُ*”¹³.

Ma'ānī al-Qur'ān od al-Aḥfaša (umro 215. h. g.) je, također, važno djelo koje se bavilo značenjem i lingvističkim aspektima *qirā'ata*. U tom djelu al-Aḥfaš je nastojao da argumentira brojne *qirā'ate* koristeći se gramatičkom teorijom, arapskom poezijom i prozom. Naprimjer, u 54. ajetu sure al-Ḥiğr: *قَالَ أَبَشْرُ نُمُوْنِي عَلَىٰ أَنْ مَسْنَىٰ الْكَبْرِ فِيمَ تُبْشِرُونَ* – *Zar mi donosite radosnu vijest sada*

10 Sībawayh, Abū Bišr 'Amr, *al-Kitāb*, Maktaba al-Ḥanḡī, al-Qāhira, 1988, 3/126-127.

11 Al-Farrā', Abū Zakariyyā Yaḥyā, *Ma'ānī al-Qur'ān*, Dār as-surūr, al-Qāhira, s. a., 1/87. Također vidi: Ad-Dānī, Abū 'Amr 'Uṭmān, *at-Taysīr fī al-qirā'āt as-sab'*, Dār al-kutub al-'ilmiyya, 1996, str. 171.

12 Glagol se čita *وَيَدْعُو* i *سَدْعُو*, ali se, shodno gramatičkom pravilu, dužina izostavlja prije *sukūna*, što je verificirano u kur'anskom pravopisu.

13 Isto, 1/87-88.

kad me je starost ophrvla?, reče on, čime me radujete? – al-Aḥfaš kaže: „Neki kiraetski imami čitali su *nūn* na kraju ajeta s *kasrom* تَبَشِّرُونَ: u osnovi je bilo تَبَشِّرُونِي pa je ispušten jedan *nūn* zbog otežanog izgovora, kao što se kaže u govoru: مَا أَحْسَسْتُ مِنْهُمْ أَحَدًا – gdje je ispušten jedan *sīn* da bi se izbjegao zahtjevan izgovor, što pokazuje da je izostavljanje u citiranom ajetu preče jer se radi o dva vokalizirana harfa.“¹⁴ Nadalje, on konstatira: „Da je čitano تَبَشِّرُونَ s *tašdīdom* na *nūnu*, to bi bilo dobro, ali taj način čitanja nisam čuo. *Nūn* bi bio asimiliran u drugi *nūn*, dok bi harf س bio izostavljen kao što je to slučaj s brojnim završecima kur’anskih ajeta.“¹⁵

Tematsko izučavanje i argumentacija *qirā’ata*

Četvrto stoljeće po Hidžri ubraja se u razdoblje novih metodoloških pristupa kada je riječ o argumentaciji *qirā’ata*. Bavljenje *qirā’atima* prešlo je iz faze pojedinih mišljenja, eksplikacija i tumačenja *qirā’ata* u fazu nastanka sistematiziranih i kompletiranih kiraetskih djela.¹⁶ Napisano je čak preko pedeset djela do polovine sedmog stoljeća po Hidžri. Ovdje ćemo spomenuti neka od najvažnijih pisanih kiraetskih ostvarenja nastala u razdoblju od četvrtog do osmog hidžretskog stoljeća:

1. *Ma’ānī al-Qur’ān*, Abu Maṣṣūr al-Azharī (umro 370. h. g.);¹⁷
2. *Al-Ḥuḡḡa fī al-qirā’āt as-sab‘*, Ibn Ḥālawayh (umro 370. h. g.);¹⁸
3. *I’rāb al-qirā’āt as-sab‘ wa ‘ilaluhā*, također Ibn Ḥālawayh;¹⁹
4. *Al-Ḥuḡḡa li al-qurrā’ as-sab‘a*, Abū ‘Aliyy al-Fārisī (umro 377. h. g.);²⁰
5. *Al-Muḥtasab fī wuḡūh šawādd al-qirā’āt wa al-īdāh ‘anhā*, Ibn al-Ġinnī (umro 392. h. g.);²¹

14 Al-Aḥfaš, Abū al-Ḥasan Sa’īd, *Ma’ānī al-Qur’ān*, Dār al-kutub al-‘ilmiyya, Bayrūt, 2002, str. 157.

15 Isto, str. 158. Interesantno je kazati da postoji *mutawātir qirā’at* za koji al-Aḥfaš kaže da bi ga bilo lijepo primijeniti, ali da ga nije čuo ni od jednog karije Kur’ana. Radi se o Ibn Kaṭīrovom *qirā’atu s tašdīdom* i *kasrom* na *nūnu*, uz izostavljanje harfa ن na kraju glagola. Vidi: Al-Bannā’, Šihābuddīn ad-Dimyātī, *Iḥāf fuḍalā’ al-bašar fī al-qirā’āt al-arba’a al-‘ašar*, Dār al-kutub al-‘ilmiyya, Bayrūt, ٢٠٠١, str. ٣٤٧.

16 Vidi: Al-Mahdawī, Abū al-‘Abbās Aḥmad, *Šarḥ al-Hidāya*, Maktaba ar-rušd, Riyāḍ, 1995, str. 29-36.

17 Djelo je publicirala izdavačka kuća Dār al-kutub al-‘ilmiyya u Bayrūtu 1999, a obradu je izvršio Aḥmad Farīd al-Mazīdī.

18 Publikacija Dār al-kutub al-‘ilmiyya u Bayrūtu 1999, obradu izvršio Fathī Ḥiğāzī.

19 Al-Ḥānḡī, al-Qāhira, 1992, obradu izvršio Abdurrahmān Sulaymān al-‘Uṭaymīn.

20 Dār al-kutub al-‘ilmiyya, Bayrūt, 2001, obradu izvršio Kāmil Muṣṭafā al-Hanadāwī.

21 Dār al-kutub al-‘ilmiyya, Bayrūt, 1998, obradu izvršio Muḥammad ‘Abdul-Qādir ‘Aṭā’.

6. *Ḥuġġa al-qirā'āt*, Ibn Zangala (403. h. g.);²²
7. *Al-Kašf 'an wuġūh al-qirā'āt as-sab' wa 'ilalihā wa ḥuġaġihā*, Makkī b. Abī Ṭālib al-Qaysi (umro 437. h. g.);²³
8. *Šarḥ al-Hidāya*, Abū al-'Abbās al-Mahdawī (umro 440. h. g.);²⁴
9. *Al-Muwaḍḍiḥ li mazāhib al-qurrā' wa iḥtilāfihim fī al-faṭḥ wa al-imāla*, Abū 'Amr ad-Dāni (444. h. g.);²⁵
10. *Al-Muḥtār fī ma'ānī qirā'āt ahl al-amṣār*, Abū Bakr Aḥmad b. 'Ubaydullāh (umro u petom stoljeću po Hidžri);²⁶
11. *Maḥātīḥ al-aġānī fī al-qirā'āt wa al-ma'ānī*, Abū 'Alā' al-Karamānī (umro 563. h. g.);²⁷
12. *Al-Muwaḍḍiḥ fī wuġūh al-qirā'āt wa 'ilalihā*, Ibn Abū Maryam (umro 565. h. g.);²⁸
13. *I'rāb al-qirā'āt aš-šawādd*, Abū al-Baqā' al-Akbarī (umro 616. h. g.).²⁹

Argumentacija *qirā'ata* u sklopu tefsirskih aktivnosti

Poslije sedmog stoljeća po Hidžri uslijedio je period stagnacije kada su u pitanju zasebna istraživanja iz kiraetske oblasti. *Qirā'atima* se posvećuje pažnja samo u okviru tefsirskih aktivnosti. Najpoznatiji tefsiri na čijim stranicama možemo naći detaljnije bavljenje argumentacijom *qirā'ata* su:

1. *Al-Baḥr al-muḥīṭ fī at-tafsīr*, Abū Ḥayyān al-Andalusī (umro 745. h. g.);
2. *Ad-Durr al-maṣūn fī 'ulūm al-kitāb al-maknūn*, as-Samīn al-Ḥalabī (umro 756. h. g.);
3. *Al-Lubāb fī 'ulūm al-kitāb*, Ibn 'Ādil ad-Dimašqī (umro 775. h. g.).

Osmo stoljeće po Hidžri smatra se vrhuncem tefsirskih ostvarenja. Gotovo da nije zanemaren nijedan aspekt tefsirskog pristupa Kur'anu. Tako su se množila mišljenja, stavovi i argumenti. Mufessiri su bili potaknuti da sakupljaju, sortiraju i objašnjavaju mišljenja koja su uvrstili u svoje tefsire te da

22 Dār ar-risāla, Dimašq, 1973, obradu izvršio Sa'īd al-Afgānī.

23 Maġma' al-luġa al-'arabiyya, Dimašq, 1974, obradu izvršio Muḥyiddīn Ramaḍān.

24 Maktaba ar-rušd, Riyāḍ, 1995, obradu izvršio Ḥāzim Sa'īd Ḥaydar.

25 Dār al-kutub al-'ilmiyya, Bayrūt, 2009, obradu izvršio Farġalī Sayyid 'Arabāwī.

26 Maktaba ar-rušd, Riyāḍ, 2008, obradu izvršio 'Abdul-'Azīz Ḥumayd al-Ġuhanī.

27 Dār Ibn Ḥazm, Dimašq, 2001, obradu izvršio 'Abdul-Karīm Muṣṭafā al-Mudlaġ.

28 Maktaba at-taw'īyya al-islāmiyya, Egipat, 2001, obradu izvršio 'Umar Ḥamdān al-Kubaysī.

29 Dār 'ālam al-kutub, Bayrūt, 1996, obradu izvršio Muḥammad as-Sayyid Aḥmad 'Azūz.

vrše njihovu preferenciju. Slična situacija dogodila se i s *qirā'atima*. Prilikom tumačenja određenog ajeta mufessiri su navodili sve *qirā'ate* evidentirane u tom ajetu, *qirā'ate* koji su *mutawātir* (autentični), kao i one koji su *šādd* (neautentični), zatim su pristupali njihovoj argumentaciji sa stanovišta arapskog jezika, navodeći pregršt argumenata svojih prethodnika. Kao potvrdu tome navodimo metodološku eksplanaciju Abū Ḥayyāna, koji je u uvodnom dijelu svoga tefsira kazao sljedeće: „Prvo počinjem s tumačenjem ajeta (...) sakupljajući *qirā'ate*, neautentične i autentične, prezentirajući argumentaciju sa stanovišta arapskog jezika, navodeći mišljenja ranijih i novijih učenjaka u pogledu njihovog značenja, razviđajući njihove egzoterijske i ezoterijske aspekte, pri tome ne ostavljajući nijednu riječ, makar i bila poznata, dok o njoj ne iznesem svoje viđenje, uključujući skrivene sintaksičke finese, kao i stilističke detalje retoričkog i figurativnog izražavanja.“³⁰ Slično uputstvo nalazimo i kod as-Samīna al-Ḥalabīja, koji kaže: „Nisam žalio truda kako bih se iscrpno posvetio svim mes'elama u svojoj knjizi. Prezentirao sam sve *qirā'ate*, autentične i neautentične, zatim sve što je kazano u prilog njihovoj argumentaciji. Štaviše, nisam zanemario nijedan sintaksički pristup, pa makar bio nekonvencionalan ili fiktivan, kako bih ukazao na njegovu slabost i tako upozorio čitaoca da tome ne posvećuju naročitu pažnju.“³¹

Specijalističko bavljenje argumentacijom *qirā'ata*

U novije vrijeme, tj. u posljednjih sedamdeset godina, dolazi do specijalističkih usmjerenja u pogledu izučavanja i načina argumentacije *qirā'ata*. Neki istraživači su pažnju posvetili glasovnom, neki morfološkom, neki gramatičkom, a neki opet stilističkom aspektu *qirā'ata*. Naučne oblasti i discipline su se razgranale, a istraživački projekti postali jasni i precizni. Na površinu izbijaju stotine objavljenih i neobjavljenih naučnih radova, disertacija, ogleda i knjiga. Sva ta literatura posvećena je argumentaciji *qirā'ata*, a najviše sa stanovišta arapskog jezika. Neki autori bavili su se samo jednim jezičkim aspektom *qirā'ata*, dok su drugi zahvatili više aspekata, sistematizirajući ih kroz naslove, poglavlja i odjeljke. Najpoznatiji savremeni istraživački radovi u kojima dominira fonetska specifičnost *qirā'ata* su:

30 Abū Ḥayyān, Muḥammad b. Yūsuf al-Andalusī, *al-Baḥr al-muḥīṭ fī at-tafsīr*, Dār al-fikr, Bayrūt, 1992, 1/12.

31 As-Samīn, Abul-'Abbās b. Yūsuf al-Ḥalabī, *ad-Durr al-mašūn fī 'ulūm al-kitāb al-maknūn*, Dār al-kutub al-'ilmiyya, Bayrūt, 1994, 1/46.

1. *Aṭar al-qirā'āt fī al-aṣwāt wa an-naḥw al-'arabī*, dr. 'Abduṣṣabūr Šāhīn (obrada djela Abū al-'Alā'a al-Baṣrīja);³²
2. *Al-Ġawānib aṣ-ṣawtiyya fī kutub al-iḥtiğāğāt li al-qirā'āt*, dr. 'Abdul-Badī' an-Nayrubānī;³³
3. *Al-Qirā'āt al-qur'āniyya bayna al-'arabiyya wa al-aṣwāt al-luğawiyya: al-manhağ al-lisānī al-mu'āṣir*, dr. Samīr Šarīf;³⁴
4. *Al-Binya al-maqṭa'iyya wa aṭaruhā ad-dalālī fī al-qirā'āt al-qur'āniyya*, dr. Muḥammad Ismā'il al-Mašhadānī.³⁵

Među najpoznatijim radovima koji tretiraju morfološku stranu *qirā'ata* svakako su sljedeće publikacije:

1. *Iḥtilāf al-binya aṣ-ṣarfiyya fī al-qirā'āt as-sab' min ṭarīq aṣ-Šāṭibiyya: tawğīḥuhū wa aṭaruhū 'alā al-ma'nā*, Abū Rās Maṣṣūr Sa'īd Aḥmad;³⁶
2. *Aṭar al-qirā'āt aṣ-šādḍa fī ad-dirāsāt an-naḥwiyya wa aṣ-ṣarfiyya*; Aḥmad Muḥammad al-Ġāmidī;³⁷
3. *At-Taḥrīğāt an-naḥwiyya wa aṣ-ṣarfiyya li qirā'āt al-A'maš*, dr. Samīr Aḥmad 'Abdul-Ġawād.³⁸

Među radovima koji su tretirali gramatičku pozadinu *qirā'ata*, treba spomenuti sljedeće naslove:

1. *Aṭar al-qirā'āt fī ad-dirāsāt an-naḥwiyya*, dr. 'Abdul-'Ālī Sālīm Mukrim;³⁹
2. *Al-Awğuh al-i'rābiyya fī qirā'āt ahli Baṣra wa aṭaruhā fī dilāla an-naṣṣ al-qur'ānī*, Usāma Šabāḥ 'Abdullāh ar-Rifā'i;⁴⁰
3. *Al-Qirā'āt aṣ-šādḍa wa tawğīḥuhā an-naḥwī*, dr. Muḥammad Aḥmad aṣ-Šağīr.⁴¹

Što se tiče djela koja su se bavila stilističkim aspektom *qirā'ata*, najpoznatija su:

32 Maktaba al-Ḥanğī, al-Qāhira, 1987.

33 Dār al-ğawṭānī li ad-dirāsāt al-qur'āniyya, Dimašq, 2006.

34 Dār al-'ālam al-kutub al-ḥadīṭ, Irbid, 2005.

35 Mağalla ādāb ar-rāfidīn, br. 54, 2009.

36 Magistarski rad priložen Vijeću Fakulteta za arapski jezik Univerziteta Umm al-Qurā u Makki, 1426. h. g.

37 Doktorska disertacija priložena Vijeću Fakulteta za arapski jezik Univerziteta Umm al-Qurā u Makki, 1989.

38 Maṭba'a al-Ḥusayn al-islāmiyya, al-Qāhira, 1991.

39 Mu'assasa ar-risāla, Bayrūt, 1996.

40 Magistarski rad priložen Vijeću Fakulteta za književnost Univerziteta u Bašri, 2004.

41 Dār al-fikr, Dimašq, 1999.

1. *At-Tawġīh al-balāġī li al-qirā'āt al-qur'āniyya*, dr. Aḥmad Sa'd Muḥammad;⁴²
2. *Al-Qirā'āt al-qur'āniyya min wiġha al-balāġiyya*, Faḍl Ḥasan 'Abbās;⁴³
3. *Al-ma'ānī at-tawānī li al-faṣl wa al-waṣl fī al-qirā'āt al-qur'āniyya*, dr. Muḥammad Ismā'īl al-Mašhadānī.⁴⁴

Tu su i istraživanja u kojima možemo saznati o dijalekatskim specifičnostima *qirā'ata*, među kojima izdvajamo:

1. *Dawr al-lahġa fī tawġīh al-qirā'āt al-qur'āniyya 'inda Abī Ḥayyān al-Andalusī fī tafsīr al-Baḥr al-muḥīt*, Ġazā' Muḥammad Muṣārūh;⁴⁵
2. *Al-Imāla fī al-qirā'āt wa al-lahaġāt al-'arabiyya*, dr. 'Abdul-Fattāḥ Šalabī;⁴⁶
3. *Al-Istidlāl bi al-qirā'āt al-qur'āniyya 'alā šihḥa al-'adīd min al-istiḥdāmāt al-luġawīyya aš-šā'i'a fī 'arabiyya al-mu'aširīn*, dr. Aḥmad Muḥtār 'Umar.⁴⁷

Neka su pak djela rasvijetlila biografije i znanstvene radove određenih učenjaka, zaslužnih za poseban doprinos u izučavanju *qirā'ata*. Spomenimo sljedeće naslove:

1. *Abū 'Ubayd al-Qāsim b. Salām al-Baġdādī: ḥayātuh wa ġuhūduh fī dirāsāt al-qirā'āt*, dr. Ġānim Qudūrī al-Ḥamad;⁴⁸
2. *Abū Ḥatīm as-Siġistānī wa al-qirā'āt al-qur'āniyya: qirā'atan wa tawġīhan wa i'rāban li al-Qur'ān*, Yusrā Muḥammad Yāsīn al-Ġabānī;⁴⁹
3. *Tawġīh al-imām Ibnul-Qayyim raḥimahullāh li al-qirā'āt al-qur'āniyya*, dr. 'Abdul-'Azīz al-Ġuhanī.⁵⁰

Uputno je spomenuti aktivnosti koje su imale za cilj obradu nekih tefsira, odnosno argumentacije *qirā'ata* u tim tefsirima. Izdvajamo sljedeće naslove:

42 Maktaba al-ādāb, al-Qāhira, 2000.

43 Mawsū'a ad-dahša, br. 47, 2005.

44 Maġalla ādāb ar-rāfidīn, izdavač Univerzitet u Mūsilu, br. 59, 2012.

45 Magistarski rad priložen Vijeću Fakulteta za književnost Univerziteta u Mu'ti, 2000.

46 Dār al-hilāl, Bayrūt, 2008.

47 Maġalla Maġma' al-luġa al-'arabiyya, al-Qāhira, br. 92.

48 Maṭba' al-'iršād, Baġdād, 1986.

49 Magistarski rad priložen Vijeću Fakulteta za arapski jezik Univerziteta Umm al-Qurā u Makki, 1409. h. g.

50 Maġalla Ma'had al-imām aš-Šāṭibī li ad-dirāsāt al-qur'āniyya, br. 1, 1427. h. g.

1. *Abū Ḥayyān al-Andalusī wa manhaġuh fī tafsīr al-Baḥr al-muḥīṭ wa fī irād al-qirā'āt fih*, dr. Aḥmad Ḥālid Šukrī;⁵¹
2. *Al-Imām Muḥammad aṭ-Ṭāhir b. 'Āšūr wa manhaġuh fī tawġīḥ al-qirā'āt min ḥilāl tafsīrih at-tahrīr wa at-tanwīr*; Muḥammad Sa'd 'Abdullāh al-Quranī;⁵²
3. *At-Tawġīḥ an-naḥwī li al-qirā'āt al-qur'āniyya fī al-Kaššāf li az-Zamahšarī*, Ḍiyā'uddīn Daf'ullāh Buḥayt.⁵³

Bilo je i istraživača koji su se posvetili argumentaciji samo jednog *qirā'ata*. Kao primjer, spomenut ćemo sljedeća djela:

1. *Al-Qīma ad-dilāliyya li qirā'ati 'Āšim bi riwāyati Ḥaḥs*, dr. Muḥammad Ismā'īl al-Mašhadānī;⁵⁴
2. *Ad-Dirāsāt al-luġawiyya fī qirā'ati 'Ikrima*, Bašīr Dāwūd Sulaymān;⁵⁵
3. *Iḥtilāf ar-ruwāt 'an Nāfi': dirāsa luġawiyya*, Iyād Sālim Šālih as-Sāmīrā'ī.⁵⁶

Koordinirana istraživanja i aktivnosti u oblasti argumentacije *qirā'ata*

Pojava interneta i društvenih mreža omogućila je novi metodološki pristup u znanosti. Mogućnost trenutne razmjene podataka, saznanja i iskustava otvorila je vrata timskom ili ekspertnom sudjelovanju u obradi, analizi i proučavanju određenog predmeta ili problema. Isto se dogodilo i sa aktivnostima na području islamskih nauka, prije svega na području *tafsīra*, *ḥadīṭa* i arapske lingvistike, ali nisu izostavljene ni druge discipline kao što je, u konkretnom slučaju, nauka o *qirā'atima*. Pokrenuti su mnogi islamski web portali s velikom bazom podataka i mogućnošću pristupa relevantnoj znanstvenoj literaturi, a služe i kao platforme za uključivanje i sudjelovanje u diskusiji o određenim pitanjima ili temama. Najpoznatiji su sljedeći web portali:

1. www.tafsir.net/vb
2. www.alq10.com
3. www.alqeraat.com
4. www.maroc-quran.com
5. www.qiraatt.com

51 Dār 'Ammār, 2007.

52 Magistarski rad priložen Vijeću Fakulteta za da'wu i 'uṣūl ad-dīn Univerziteta Umm al-Qurā u Makki, 1427. h. g.

53 Magistarski rad priložen Vijeću Pedagoškog fakulteta Univerziteta al-Mustanširiyya, 2004.

54 Markaz al-buḥūt wa ad-dirāsāt al-islāmiyya, Dīwān al-waqf as-sunnī, Iraq, 2009.

55 Markaz al-buḥūt wa ad-dirāsāt al-islāmiyya, Dīwān al-waqf as-sunnī, Iraq, 2009.

56 Magistarski rad u oblasti arapskog jezika priložen Vijeću Pedagoškog fakulteta Univerziteta u Tikritu, 2003.

6. www.qeraatacademy.com

7. www.gawthany.com

Spomenuti i drugi slični web portali omogućuju znanstvenicima, istraživačima i karijama stalnu komunikaciju, stručne konsultacije, komentare, razmjenu mišljenja, stavova i argumenata povodom određenog aktuelnog pitanja ili tematike. Pored mnoštva pozitivnih ocjena i komentara o korisnosti spomenutih portala, postoje i neke negativne pojave koje bi administratori trebali imati u vidu i pronaći rješenje za njihovo otklanjanje. Primjetno je, između ostalog, da se na spomenutim portalima često mogu pročitati pogrešne argumentacije ili neadekvatni komentari, uglavnom učesnika koji nisu dovoljno stručni ili upućeni u kiraetsku problematiku.

Zaključak

Argumentacija *qirā'ata* je izuzetno značajna kur'anska disciplina. Zahvaljujući njoj prezentirana je jezička pozadina *qirā'ata* te su otkriveni najprefinjeniji detalji u značenju određenih kur'anskih riječi ili rečeničkih konstrukcija. Prvi koji su se bavili argumentacijom *qirā'ata* bili su ashabi Allahovog poslanika, s. a. v. s. Poslije izvjesnog vremena, tačnije u drugom stoljeću po Hidžri, *qirā'ati* su postali predmet naučnog interesovanja u sklopu tumačenja Kur'ana ili u djelima koja su posvećena kur'anskoj semantici, jeziku i stilistici. Nauka o *qirā'atima* je dosegla svoj vrhunac u četvrtom stoljeću po Hidžri, zahvaljujući radu i pregalaštvu učenjaka poput al-Azharīja, Ibn Hālawayha, al-Fārisīja i dr. Bilo je to vrijeme reforme i obnove znanstvenog pristupa proučavanju *qirā'ata*, kao i vrijeme velikih intelektualnih i naučnih ostvarenja u mnogim drugim sferama života. Do sedmog stoljeća po Hidžri napisano je više od pedeset djela u kojima su sistematizirani postojeći *qirā'ati* i kiraetske predaje (*isnādi*), zatim su ponuđena objašnjenja i komentari u vezi s jezičkom prirodom svakog *qirā'ata*. Od osmog stoljeća po Hidžri pa nadalje gotovo da nije napisano djelo koje samostalno tretira pitanje *qirā'ata*. Bavljenje *qirā'atima* se ponovo premješta u tefsirske tokove. Prilikom tumačenja određenog ajeta mufessiri navode sve *qirā'ate* primijenjene u tom ajetu, bez obzira na to da li su *mutawātir* (autentični) ili *šādd* (neautentični), zatim pristupaju njihovoj argumentaciji sa stanovišta arapskog jezika, navodeći mnoštvo argumenata svojih prethodnika. Takav pristup *qirā'atima* potrajao je sve do savremenog doba, kada se posebna pažnja poklanja specijalističkim istraživanjima. Svaki aspekt *qirā'ata*, svaka okolnost i kontekst postaju predmet naučnog interesovanja i razlog nastanka brojnih studija, radova, članaka, monografija, knjiga i disertacija.

The Science of Argumentation in *Qirā'āts* (حجة القراءات)

Abstract

A distinct Qur'anic discipline, which explores the analysis, explanation and argumentation of *qirā'āts*, was emerging and developing within the field of exegesis of the Qur'an. The question of *qirā'āts* has always been a focal point for Arabic linguists for the purpose of understanding that Qur'anic phenomenon as well as for the purpose of developing linguistic theories, in as much as *qirā'āts* were considered to be the main source of argumentation in establishing the norms of Arabic grammar and stylistics. This paper offers a short cross section of the historical development of the science of argumentation in *qirā'āts* from early *tafsīr* contacts with that subject and through writing the first distinct works from that field until contemporary specialist studies and research works.

Key words: *qirā'āt*, argumentation, *tafsīr*, *mutawātīr*, *šādd*.